

Arqueologia

Empúries, un segle d'excavacions

Josep Torroella

El Museu d'Arqueologia de Catalunya ha sotmès a un estudi minuciós l'anomenat «Asclepi d'Empúries». La directora del MAC, Núria Rafel, descarta de moment el trasllat de l'obra a Empúries.

En l'àmbit de la Mediterrània, un dels fets més importants de la història antiga fou l'emigració i instal·lació de milers de grecs a diferents indrets de les costes d'aquest mar interior. Tal com expliquen tots els manuals d'història, els grecs van arribar al litoral de l'actual Catalunya a través del golf de Roses. De Rhode, antiga ciutat fundada probablement per emigrants rodís i situada sota la ciutadella de Roses, no en sabem gaire res, però d'Emporion, l'altra colònia hel·lènica a la costa empordanesa, sí. Sobretot des que, ara fa un segle, van començar les excavacions científiques d'aquest extens jaciment. De llavors ençà, Empúries és l'assentament grec més ben conegut de la península Ibèrica. Campanya darrere campanya, les excavacions han anat posant al descobert un escampall de restes arqueològiques. D'altra banda, i a diferència d'altres jaciments antics, en el cas d'Empúries a més a més disposem de valuoses fonts escrites.

Les excavacions sistemàtiques, dirigides per Josep Puig i Cadafalch, van començar l'any 1907, en ple moviment noucentista

Una mica d'història

Fou pels volts de l'any 600 aC, poc després de la fundació de Massàlia (l'actual Marsella) a càrrec d'emigrants originaris de Focea, que els grecs desembarcaren en una petita illa sorrenca situada enfront de la boca del Fluvià i hi aixecaren un assentament que més tard els arqueòlegs anomenaren Palaiàpolis. Els nouvinguts aviat passaren de l'illa a terra ferma, on alçaren un nou establiment, la Neàpolis, separat del primitiu per un petit port i un breu braç de mar. Al llarg dels segles V i IV aC aquest nucli esdevingué una petita polis.

La ciutat tenia alguns dels elements urbans que hom podia veure en una polis grega de l'època. És a dir, una àgora o plaça envoltada d'edificis públics, alguns temples, una necròpoli, una *estoà* o mercat amb pòrtics... Naturalment, cap d'aquests edificis era comparable a les grans construccions civils i religioses que abundaven a les polis de la Magna Grècia i de més cap a l'Orient. La ciutat grega d'Empúries era un establiment remotíssim, marginal. Atès que el país llunyà en què aquells emigrants hel·lens havien decidit instal·lar un *emporion* (o sigui, un establiment comercial) no estava pas despoblada i de les intencions dels seus habitants no se'n fiaven gens, el conjunt estava envoltat de sòlides muralles.

Ara per ara, la costa nord de l'actual Catalunya és l'única zona del litoral peninsular que, amb tota seguretat, va conèixer la instal·lació dels grecs i se'n va beneficiar, si més no culturalment. Tot i que les fonts clàssiques esmenten altres assentaments hel·lènics al sud del riu Ebre, fins ara els arqueòlegs encara no han pogut confirmar l'existència d'aitals establiments. Des d'Empúries, la cultura grega va influir en la cultura ibèrica

Porta principal de la ciutat romana.

del nord-est de Catalunya si més no. En primer lloc, en la dels pobladors del poblament ibèric d'Ullastret, que era a quatre passes d'Empúries.

Més tard foren els romans els que arribaren a Hispània a través del golf de Roses. Fou l'any 218 aC, en el decurs de la segona d'aquelles tres guerres que enfrontaren romans i cartaginesos per fer-se amb el domini de la Mediterrània central i occidental. L'any 218 aC el general romà Gneu Corneli Escipió desembarcà amb les seves tropes a Empúries, polis aliada de Roma, per tallar la línia de subministrament púnica. O sigui, per raons estratègiques. Al final de les guerres civils, Juli Cèsar instal·là a Empúries una colònia de veterans, que hi fundaren la ciutat romana, és a dir, Emporiae.

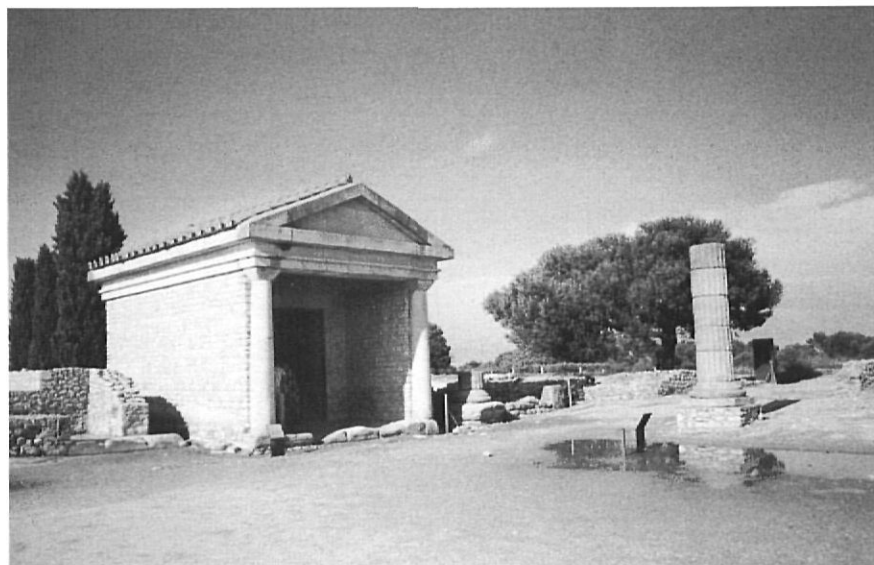
Després de les invasions dels germànics i d'altres pobles (normands, sarraïns, francs) es produí l'abandonament (per causes desconegudes) de la ciutat d'Empúries, que s'anà ensorrant. Tanmateix, el record de l'antiga ciutat perdurà a través dels segles, i en

parlen els cronistes medievals, erudits locals i viatgers de renom. Com diu Miquel Tarradell, «mai no s'arribà a perdre el record del lloc on era la colònia, i del segle XVIII ençà hi ha una tradició d'estudis pràcticament ininterrompuda».(1)

En la seva *Historia del Ampurdán* Josep Pella i Forgas parla de les ruïnes emporitanes. Referint-se a l'indret, l'escriptor begurenc escriu: «cesó el bullicio, partieron las naves, y hoy es un collado de viñas y arenas y lugar chico de 23 miserables casas, la un tiempo triple ciudad de Ampurias, rica, fuerte y populosa».(2) Quan es publicà aquesta obra, a final del segle XIX, el que se sabia d'Empúries era ben poc i el seu autor no afegí gaire res al que ja s'havia escrit sobre aquell antic jaciment

Segles d'abandonament i espoli

Com la major part de les restes antigues d'arreu d'Europa, les ruïnes d'Empúries romangueren durant molts segles abandonades de la mà de Déu i

Temple augustal al fòrum
(edifici amb finalitats religioses).

de l'home. Si algú s'hi acostava de tant en tant era amb l'ànim de treure'n algun profit material. Els pastors de la contrada, per exemple, hi conduïen els ramats d'ovelles perquè s'alimentessin amb els matolls i els arbustos que creixien entre les pedres. Altrament, els veïns de l'Escala i d'altres poblacions també anaven a Empúries quan volien bastir-se una llar, o decorar la que ja tenien amb algun capitell o alguna columna. Mai no podem mesurar la gravetat de l'espoli que patiren les ruïnes d'Empúries durant segles.

Segurament, també, de tant en tant algú hi anava a excavar amb l'esperança de trobar-hi una gerra plena de monedes d'or (i, de fet, ja en trobaven, de gerres, però plenes d'ossos de criatures). Només ocasionalment s'hi acostava algun viatger, artista o erudit. O tal volta algun savi a reflexionar sobre la fragilitat de l'existència, la finitud de tot plegat, individus i civilitzacions. Només a partir del segle XIX els pics i les pales començaren a desenterrar el que el pas del temps i la incúria havien enderrocat i colgat.

Com és sabut, als romàntics els fascinaven les ruïnes, sobretot si eren clàssiques. Foren sobretot pintors i viatgers romàntics els que redescobriren Grècia. A les obres de Walter Scott, de Chateaubriand, de Lord Byron i de Becquer, entre altres, hi apareixen sovint ruïnes de castells roquers, de monestirs i abadies abandonades, de ciutats antigues... Durant la seva estada a Roma, Goethe es feu retratar amb les ruïnes del fòrum imperial darrere seu. Per bé que l'art, la literatura i la filosofia de la Grècia antiga eren prou conegudes a Occident, no oblidem que el llegat grec ens havia estat transmès a través d'intermediaris.

Més tard, a Catalunya les ruïnes del món clàssic atraguieren els noucentistes, molts dels quals (pintors, escultors, poetes...) sentien una admiració per l'antiga Grècia. Entre les paraules clau del moviment noucentista, fill del modernisme, hi figuraven *classicisme*, *civilitat* i *mediterranisme*.⁽³⁾ I a l'Empordà de ruïnes n'hi havia un gavadal. El país és vell i l'han trepitjat molts pobles.

Pel que fa a Empúries, a final d'aquell segle i principi del XX les ruïnes començaren a atreure, per primera vegada, l'interès dels arqueòlegs. Els primers foren el gironí Joaquim Botet i Sisó i l'alemany Adolf Schulten, gran coneixedor del món ibèric. Les excavacions fetes a Empúries en el segle XIX no tenien res de científiques. Eren obra d'aficionats que, sense cap preparació, feien més mal que bé. Disortadament, aquest fet s'ha repetit a molts altres jaciments d'arreu del món.

Inici de les excavacions

La història de les excavacions sistemàtiques a Empúries comença l'any 1907, quan, en ple moviment noucentista, l'arquitecte i polític Josep Puig i Cadafalch viatjà, en tren i en tartana, fins a la badia de Roses per veure l'indret on, vint-i-cinc segles enrere, havien desembarcat els grecs. Poc després, el 23 de març de l'any següent, començaren els treballs d'excavació. Dirigits pel mateix Puig i Cadafalch, els pics i pales començaren

Josep Puig i Cadafalch,
retratat per Ramon Casas.

Després de cent anys d'excavacions, Empúries és el jaciment més visitat de Catalunya i l'assentament grec més ben conegut de la península Ibèrica

a excavar a la porta sud de la muralla romana. El mateix any hom començà a excavar a la ciutat grega. L'inici dels treballs d'excavació feren d'Empúries «un element significatiu del catalanisme cultural i polític del moment, ja que situava Catalunya entre els participants directes de la més prestigiosa cultura europea de l'antiguitat».(4)

En una fotografia feta el 1908 hom pot veure Puig i Cadafalch enmig d'altres arqueòlegs i membres de la Junta de Museus de Barcelona.(5) La seva indumentària ens fa pensar més en exploradors de les selves africanes que no pas en arqueòlegs. Fa un segle l'arqueologia era una ciència molt jove i hom la considerava una simple ciència auxiliar de la Història. Els mitjans amb què treballaven els primers excavadors «oficials» de les ruïnes d'Empúries certament no tenien gaire res a veure amb els actuals.

L'any 1909 es dedicà enterament a la ciutat grega i l'equip d'arqueòlegs fou molt afortunat. A l'interior d'una cisterna hom trobà una estàtua que fins fa molt poc fou considerada una representació d'Asclepi, el déu de la medicina dels grecs, anomenat Escolapi pels romans. Aquesta estàtua, feta amb marbre pentèlic, de notable qualitat, esdevingué el símbol de la Neàpolis i podem admirar-la al Museu Arqueològic de Barcelona (*in situ* hi ha una còpia de la peça). És l'obra d'art hel·lènica més important trobada en terres catalanes. El Parlament de Catalunya aprovà el novembre de 2004 que l'escultura marmòria fos retornada al seu lloc d'origen.

Amb interrupcions més o menys llargues, els treballs d'excavació prosseguiren a ambdues ciutats. El 1936, quan esclatà la Guerra Civil, gairebé tota la ciutat grega estava al descobert. Naturalment els treballs s'hagueren d'interrompre a causa de

Columnes del fòrum (plaça de la ciutat romana).
Al fons, Montgó.

la guerra. A més a més de Puig i Cadafalch, han dirigit els treballs il·lustres coneixedors del món antic com Pere Bosch i Gimpera (abans del seu exili el 1939), Martín Almagro i Enric Ripoll i Perelló. Pel que fa a les primeres notícies sobre les excavacions, aquestes aparegueren a l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* el 1908.

Durant cent anys d'excavacions s'han publicat una pila d'estudis sobre Empúries. Martín Almagro, Josep Maria Nolla, Xavier Arquilué, J. Arxé, L. Burés, Aurora Martín i altres especialistes han publicat interessants monografies sobre diversos temes relacionats amb el jaciment: les inscripcions emporitanes, la hidrologia, la numismàtica, la ceràmica... Per «entendre» una mica Empúries, però, el millor que podem fer, si encara no ho hem fet, és acostar-nos al jaciment i visitar-lo amb deteniment i respecte, cosa que malauradament no saben fer tots els visitants. Tant les ruïnes grecoromanes com el museu romanen oberts tot l'any.

La situació actual

En parlar d'Empúries, abans de l'inici de les excavacions, Víctor Balaguer qualificava aquest indret de «fecundo arenal». L'historiador romàntic imaginava que sota les sorres que llavors colgaven l'antic jaciment hi havia una gran riquesa, i no sols arqueològica. Víctor Balaguer expressava també el seu desig que algun dia aquestes ruïnes empordaneses, recuperades de l'oblit, atraguessin milers de visitants nacionals i estrangers, com succeïa a altres llocs de la Mediterrània com ara Pompeia i Herculà. Tot i que a Empúries no s'hi ha trobat alguns dels tresors amb què somniava Balaguer, pel que va a les visites el desig de l'historiador certament s'ha acomplert. Les ruïnes d'Empúries són visitades anualment per unes 230.000 persones, que ja és dir.

Les ruïnes d'Empúries són els primers vestigis del passat que han vist molts catalans. De petits segurament ens hi van dur els mestres, més grans hi vàrem anar tot sols, si més no els que tenim més curiositat per les restes

Ruïnes de la Neàpolis.

del passat. La visita a aquestes ruïnes de la costa empordanesa ha despertat probablement en més d'un visitant un viu interès pel món antic. Hi ha persones que hi van periòdicament, i no es tracta únicament d'hel·lenistes o llatinistes. Senzillament, senten la necessitat d'anar-hi. Josep Pla deia que Empúries era un lloc gairebé sagrat. Si més no, cal admetre que aquest indret té un poder magnètic, fascinator.

Tres anys després que hi arribés la flama olímpica, el jaciment fou traspassat a la Generalitat. Actualment Empúries és un parc arqueològic integrat al Museu d'Arqueologia de Catalunya, i el que hom hi pot veure no és, ni de bon tros, tot el que resta dels antics ocupants d'aquest bell indret de la costa de l'Alt Empordà. Quan parlem d'Empúries parlem d'un jaciment complex del qual s'ha excavat poc més d'una quarta part, si fa no fa. En una àrea relativament reduïda hi ha les restes de la Paleòpolis, la Neàpolis, la ciutat romana (de la qual només se n'ha excavat aproximadament una dècima part), un

poblat indígena (Indika) de què parlen les fonts escrites, les restes del port, una necròpolis... La part més espectacular, però, sens dubte són les dues ciutats excavades i el Museu.

Una ciutat és com un organisme i, com a tal, canvia constantment. Canvien els seus edificis, s'alcen monuments nous, es modifica el seu traçat, creix... Les restes que veiem a la Neàpolis d'Empúries són les restes d'una ciutat hel·lenística, no les d'una colònia de l'època arcaica. Al llarg d'uns quants segles d'ocupació humana la ciutat havia canviat força. A diferència de la ciutat romana, que ocupava una superfície molt més extensa i només està excavada en part, la ciutat grega està totalment al descobert des de fa temps.

Pel que fa al Museu, s'hi presenten per ordre cronològic els objectes trobats en el decurs de les excavacions sistemàtiques del jaciment empreses fa un segle. El Museu, d'altra banda, no acull totes les peces trobades a Empúries. Algunes troballes estan en altres museus de Catalunya, per exemple, la bella estàtua que durant molt de

temps s'identificà erròniament amb una representació del déu clàssic de la medicina. Des del maig de 2006 disposa d'una nova i valuosa peça: una testa del déu del vi (Dionís o Bacus) trobat en les excavacions efectuades en unes antigues botigues romanes situades entre el fòrum i les termes.

Fora del recinte monumental encara hi ha altres restes grecoromanes. Tot i que no es pot veure el primitiu assentament grec o Palaïapolis, hom pot visitar el seu emplaçament anant fins al veï poblet de Sant Martí d'Empúries, situat a tret de fons de les ruïnes.

La població més propera al jaciment és l'Escala, una població que viu sobretot del turisme («Quan dic l'Escala [...] dic Empúries vora el mar», canta Josep Tero en una coneguda cançó). Alguns escalencs al principi no van veure amb gaire bons ulls el progrés dels treballs d'excavació. El jaciment, de la importància del qual n'eren conscients, podia significar un límit a l'expansió urbanística de la població. Quan Empúries esdevingué un dels indrets arqueològics més visitats de l'Estat espanyol, però, passaren del recel a l'optimisme. Des del 1992, sobretot, amb l'arribada de la flama olímpica a la platja d'Empúries els escalencs s'han identificat cada vegada més amb el jaciment.⁽⁶⁾

Que Empúries sigui el jaciment més visitat de Catalunya no és d'estranyar. A més a més de la seva importància —té la consideració de monument historicoartístic des de fa temps— està situat en plena Costa Brava, prop de grans centres turístics com l'Escala, ja esmentada, però també de l'Estartit (a l'altra banda del massís del Montgrí), Sant Pere Pescador, Roses... Fins i tot els dies més xafegosos del pic de l'estiu s'hi poden veure munions de visitants entre les velles pedres, escoltant les

D'ençà de 2005, a més de pedres els visitants poden veure botànica: una cinquantena d'arbres i plantes documentats a l'època romana

explicacions d'un guia i simplement anant a la seva.

Per bé que molts visitants es deuen acostar a les ruïnes poc motivats, perquè s'hi ha d'anar i fer-s'hi la foto —ja sabem què és el turisme de masses—, altres de ben segur ho fan amb prou il·lusió. Afortunadament, encara queden persones que s'emocionen només de passejar-se pels mateixos carrers on fa dos mil anys es passejaren esclaus, comerciants, patricis i belles dames, veient el mateix paisatge marí i muntanyenc que ells veien cada dia i que consideraven tant seu com li podem considerar nosaltres. Al capdavant, casa seva era allí.

Darreres intervencions i projectes

En els últims anys s'han realitzat diverses actuacions a Empúries. Una de les últimes, prou sorprenent, consistí a recuperar el jardí d'una de les viles de la ciutat romana. Des de l'estiu de 2005, en què s'inaugurà l'exposició «Jardins d'Empúries», els que visiten el jaciment poden veure com era l'*hortus* d'una *domus* romana. És a dir, poden saber —a través de plafons i de parterres amb plantes i flors— quines eren les espècies vegetals que els romans empraven en la seva vida quotidiana, ja fos per a usos culinaris o d'altres menes (medicinals, per a les cerimònies religioses, per elaborar perfums...). Es tracta, en definitiva, d'una altra manera d'acostar-se al món clàssic. Qui visita Empúries, a més a més de «pedres» ara també pot veure botànica, una cinquantena d'arbres i plantes ben documentades a l'època romana (en fonts escrites, pintures, mosaics, relleus, monedes... i també al pol·len i carbó trobat a les excavacions).

Una altra intervenció recent, que sorprèn els visitants que no havien estat a Empúries últimament, consistí

El Museu Monogràfic d'Empúries, envoltat de ruïnes i de bells espais enjardinats.

a treure la gespa del fòrum per tal que l'aspecte d'aquest vast espai urbà s'assemblés al més possible a la plaça original. També crida l'atenció a aquesta mena de visitants la desaparició de la major part dels xiprers de la ciutat grega, sobretot els que creixien enmig de les runes, dins un antic dormitori o un atri, i que, tot sigui dit, feien més nosa que servei, a desgrat del seu conegut caràcter simbòlic.

Des de l'Ajuntament de l'Escala, la Diputació de Girona, la Generalitat de Catalunya i el Govern central s'han de fer esforços per tal d'aconseguir que les ruïnes d'Empúries siguin declarades patrimoni de la humanitat. Empúries seguiria així les passes de Tarraco i de les esglésies romàniques de la vall de Boí, que aconseguiren aquesta cobejada declaració l'any 2000. De ben segur que llavors les ruïnes d'Empúries seran conegudes molt més enllà de les nostres fronteres i atrauran encara més visitants.

De moment, però, el que toca és celebrar el centenari de l'inici de les excavacions a Empúries i desitjar, de

passada, que la feina de recuperació (en queda tanta!) continuï a bon pas. I la millor manera de celebrar-ho és anar a visitar aquest bell espai empor-danès tan carregat d'història, passejar-se per les ruïnes i preguntar-se què en quedarà de la nostra civilització industrial d'aquí a dos mil anys.

Josep Torroella Prats és llicenciat en història contemporània.

Notes

- (1) Miquel TERRADELL. *Les areles de Catalunya*. Vicens Vives. Barcelona, 1991. P. 206.
- (2) José PELLA Y FORGAS: *Historia del Ampurdán*. Luis Tasso y Serra. Barcelona, 1883. P. 198. (L'any 1980 se'n publicà una segona edició facsimil a Olot).
- (3) Pere GABRIEL [dir.]. *Historia de la cultura catalana*. Vol. VII, *El Noucentisme*. Edicions 62. Barcelona, 1996.
- (4) Albert BALCELLS [dir.]. *Història de Catalunya*. L'Esfera dels Llibres. Barcelona, 2004. P. 49.
- (5) *Imatges de la nostra història*. El Punt. Girona, 2003. P. 23.
- (6) D. A. *Patrimoni i museus*. El Punt. Girona, 2000. P. 51 (Volum 13 de la sèrie *Girona en el canvi de mil·lenni*).